

CENGİZNAME ELYAZMALARININ DİLİ ÜZERİNE*

Bilal YÜCEL**

Geliş Tarihi: Şubat, 2018

Kabul Tarihi: Mart, 2018

Öz

Cengiz Han'ın efsanevi hayatını ve soyağacını anlatan eserler “Cengizname” adıyla meşhur olmuştur. Cengizname elyazmaları kütüphanelerde *Defter-i Çingiz-nâme*, *Dāstān-ı Nesl-i Çingiz Hān*, *Cengiz-nâme*, *Kıssa-yı Çingiz Hān*, *Şecere-yi Çingiz Hān*, *Moᅇgoldıñ Kupiya Sejiresi...* gibi değişik adlarla yer almaktadır. Türkiye dışındaki kütüphanelerde kırktan fazla elyazması bulunan ve en eskisi 16. yüzyılda yazılmış veya kopya edilmiş olan Cengizname elyazmalarının dili için bilim dünyasında “Volga-Tatar edebî dili, Doᅇu Türkçesi, Çaᅇatayca, Eski Özbekçe” gibi terimler kullanılmıştır. Ancak, tarihî lehçelerle ilgili yeni araştırmaların ışığında konunun daha geniş bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir.

Bu makalede, *Cengizname*'nin Türk Dili içindeki yerini belirlemek amacıyla tanınmış elyazmalarındaki ses ve şekil bilgisi özellikleri değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Cengizname, Çaᅇatay Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Türk dili, Türkçe.

ON THE LANGUAGE OF CHINGGIS-NĀMA MANUSCRIPTS

Abstract

The works that tells Chinggis Khan's legendary life and family tree have become famous with the name of “Chinggis-nāma”.

Chinggis-nāma manuscripts appear in the libraries with various names such as *Defter-i Çingiz-nâme*, *Dāstān-ı Nesl-i Çingiz Hān*, *Cengiz-nâme*, *Kıssa-yı Çingiz Hān*, *Şecere-yi Çingiz Hān*, *Moᅇgoldıñ Kupiya Sejiresi...* For the language of Chinggis-nāma manuscripts, more than forty manuscripts of which are present in the libraries outside Turkey and the oldest of which was written up or copied in 16th century, some terms such as “Volga-Tatar Literary Language, East Turkish, Chagatai, the Old Uzbek Language have been used. However, it is necessary to take a broader view of the subject in the light of recent research on historical dialects.

* Bu makale; Cumhuriyet Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (CÜBAP) tarafından TDE-034 proje numarası ile desteklenip Kazakistan Respublikası Bilim Jäne Ğılım Ministrliği Ğılım Komiteti RMK “Ğılım Ordası” tarafından 17-19 Ekim 2017 günlerinde Kazakistan Millî Kütüphanesinin kuruluşunun 85. yılı dolayısıyla Almatı'da düzenlenen “Biblioteki v sovremennom informatsionnom prostranstve” (Çaᅇdaş bilgi platformunda kütüphaneler) etkinlikleri çerçevesinde “Şaᅇatay tilindeᅇi mātinderdi okuv jäne zerttev ādisteri” adlı uluslararası bilimsel-uygulamalı seminerde “Şıᅇᅇisnamanıñ zerttelü dengeyin: tekstologiyalık taldav” başlığıyla sunulan bildirinin örnekleri, kaynakları ve tanıkları artırılarak yeniden yazılmış biçimindedir.

** Prof. Dr.; Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yucel.bilal@gmail.com.

In this article, the characteristics of phonetic and morphology in well-known manuscripts are evaluated in order to determine the place of Chinggis-nâma in Turkish Language.

Keywords: Chinggis-nâma, Chagatay Turkish, Kipchak Turkish, Turkish language, Turkish.

Giriş

Asya'daki Türk toplulukları arasında büyük şöhrete sahip olan ve kütüphanelerde çok sayıda elyazması bulunan Cengiznameler, bütün dünya tarihini ilgilendirdiği için farklı milletlere mensup pek çok bilim insanı tarafından ele alınmıştır. Mevcut çalışmalar, 16. yüzyılda yazılan *Altan Topçu* temeline dayandırılmış ve bu eser için de o çağlarda Orta Asya'nın müşterek edebî dili olan Çağatay Türkçesiyle yazıldığı hükmü verilmiştir. Sonraki yüzyıllarda yazılan veya kopya edilen Cengizname nüshaları da aynı peşin hükümle değerlendirilmiştir.

Köktürkçe, Uygurca, Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça, Çağatayca, Osmanlıca... terimleri; bilim insanlarının verdikleri isimlerdir. Ses, şekil, coğrafya ve devir ölçütleri göz önünde bulundurularak kullanılan bu ve benzeri terimler, bilimsel çalışmaların gereğidir. Ayrıca, 19. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupalı uzmanlarca kullanılan bu terimlerde birlik de yoktur. Bilim insanlarının tercih ettikleri terimler bir yana, 20. yüzyılın ortalarına kadar eser ortaya koyan şairler ve yazarlar; kullandıkları dil için *Türk tili*, *Türk dili*, *Türkî*, *Türkî til*, *Türkî dil*, *Türkçe* demişlerdir (Ercilasun, 2014: 15-38).

Cengiznamenin dilinin Çağatay Türkçesi (Çağatayca, Doğu Türkçesi, Volga-Tatar edebî dili, Eski Özbekçe) olduğu, konuyla ilgili ilk çalışmalardan itibaren yazılagelmiştir. Öte yandan, günümüzde Türk dilinin tarihsel gelişimiyle ilgili yeni pek çok araştırma ve yayınların ulaştığı seviye, özellikle Kıpçak Türkçesi çalışmaları; Cengizname üzerinde dil açısından yeni değerlendirmelerin yapılmasını gerekli hâle getirmiştir.

Köktürk-Uygur-Karahanlı-Harezm çizgisinde gelişen Türk dilinin “doğu kolu”, bu dört dönemin özelliklerini bünyesinde toplayarak 15. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonlarına kadar Asya'nın ortak yazı, bilim, sanat ve diplomasi dili olmuştur. Cengiz Han'ın ikinci oğlunun isminden alınarak 16. yüzyılda İranlı tarihçiler tarafından kavim ismi karşılığında kullanılan “Çağatay” kelimesi, 19. yüzyıl ortalarında Avrupalı bilim insanları tarafından dil/lehçe terimi olarak yaygınlaştırılmıştır. Bilim çevrelerinde *Doğu Türkçesi*, *Çağatayca*, *Çağatay Türkçesi*, *Eski Özbekçe* gibi terimlerle karşılanan ortak Türk dili, 17-18. yüzyıllardaki son döneminin ardından 19. yüzyılda yeni lehçelere dönüşme sürecine girmiştir (Yücel, 2001:

35-66). Bu ortak Türk dilinin 20. yüzyıldaki doğrudan devamı, Özbek Türkçesi ile Yeni Uygur Türkçesidir.

Kıpçak ismi ilk kez 8. yüzyıl ortalarında yazılan *Şine Us Kitabesi*'nde geçmektedir. Bu isim daha sonra, *DLT*'de kavim ve lehçe adı olarak kayıtlara girmiştir. Bilim dünyasında Altın Ordu Devleti merkez olmak üzere Asya'da Deşt-i Kıpçak – Harezmi bölgesinden Doğu Avrupa'ya, Kafkasya'dan Suriye ve Mısır'a uzanan Türk dili koluna *Kıpçakça*, *Kıpçak Dili/Türkçesi*, *Kumanca* ve daha başka isimler verilmiştir. Tarihî Kıpçak Türkçesi; 14. yüzyıldan itibaren önemli ve değerli eserler bırakmış (Vural ve Toparlı, 2013: 18-32; Güner, 2013: 25-41; Argunşah ve Sağol Yüksekaya, 2012: 273-306), 16. yüzyılda yazı dilinden çekilmeye başlamış, 17 ve 18. yüzyıllarda eser vermemiştir. 19. yüzyılda boylara ait ağız özelliklerinin yazı diline girmesi sonucu yeni lehçeler kendilerini göstermeye başlamıştır. 20. yüzyıl başlarından itibaren bu kola bağlı lehçeler kendilerini ispat etmiş ve bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Orta Asya'nın ortak edebî Türk dili konumundaki Çağatay Türkçesinden özellikler de taşıyan Kıpçak Türkçesi temelindeki lehçeler, günümüzde üç grupta toplanmaktadır: Kazak grubu (Kazak, Karakalpak, Nogay lehçeleri), Kırgız grubu (Kırgız, Altay, Şor, Hakas lehçeleri), Tatar grubu (Tatar, Başkurt, Karaim, Kırım Tatar, Karaçay-Balkar, Kumuk lehçeleri).

Cengiznamelerin bu iki lehçeyle, yani Çağatay ve Kıpçak yazı dilleriyle bağlantısını ortaya çıkarmaya yönelik bu araştırmada, şu nüshalar üzerinde çalışıldı:

1. Ötemiş Hacı (= Ö.): 16. yüzyılda yazılmış bu eserin Taşkent ve Orenburg nüshaları bilinmektedir. Taşkent nüshasını V. P. Yudin, 1992 yılında Kazakistan'da yayımlamıştır (*Ötemiş Hacı, Çengiz-Nâme*, Almatı: Kazakistan İlimler Akademiyası). Çalışmamızda, Türkiye'deki yayının tıpkıbasımından yararlanıldı (Kemaloğlu, 2009: I-XLVIII, 36a-59a).

2. Londra Nüshası (= L.): British Museum (O.P.B), ADD 11725/1, Psa/3786'da kayıtlıdır. Bu nüsha esas alınıp St. Petersburg nüshasıyla karşılaştırılarak B. Şişman tarafından yayımlanmıştır. Çalışmamızda, bu yayının tıpkıbasımından yararlanıldı (Şişman, 2009: 130-198, 1b-70a).

3. Almatı Nüshası (= A.): "Gılım Ordası" yazmalar bölümünde "I. Defter, 1117 numara" ile kayıtlıdır. Toplam 52 sayfalık nüshada asıl metin 03-049 arasındadır ve her sayfada 18 satır vardır. 02 sayfasında 235/1946 kayıt numarasıyla *Çiñgiz Hân ve Anıj Beyerleri* kaydı düşülmüştür. Asıl metin 03 sayfasında *taksîm-i evvel, min şecere-yi Çiñgiz Hân* şeklinde başlamaktadır. 049'daki ketebe kaydında *Aşl nüshasından köçürüp alğuçı Sâbircân Şâkircân, 1224 yıl noyabr 28 - Almata* (12-14. satırlar) yazısı okunmaktadır. Ardından, 051 sayfasına

kadar muhtelif açıklamalar ve tarihî özet vardır. St. Petersburg nüshasıyla aynı koldan geldiği söylenebilen bu nüshanın tıpkıbasımı yayımlanmıştır (Şafığı, 2015: 253-303).

4. St. Petersburg Nüshası (= P.): 19. yüzyılın başlarında istinsah edilmiş bu nüshayı M. İvanics ve M. Usmanov yayımlamıştır (*Defter-i Çingiz-nâme I*, Szeged 2002). Çalışmamızda, B. Şişman yayınındaki iki sayfalık tıpkıbasımdan ve sonrası için de eserin dipnotlarından yararlanıldı (2009: 129, 1v-2r).

Elimizdeki en eski yazması 16. yüzyıla tarihlenen ve en yenisi 1924 tarihini taşıyan *Cengizname*'nin bilinen nüshaları, değişik isimlerle (*Defter-i Çingiz-nâme*, *Dāstān-ı Nesl-i Çingiz Hân*, *Cengiz-nâme*, *Kışsa-yı Çingiz Hân*, *Destān-ı Çingiz Hân Şecere-yi Çingiz Hân*, *Moṅğoldıñ Kupıya Sejiresi*, *Şeceretü Çingiziyye...*) kütüphanelerde bulunmaktadır. Tarih açısından önemli ve değerli kaynaklar arasında yer alan bu metinler, dil tarihi açısından da son derece önemlidir.

Bu makalede, farklı dönemlere ait Cengiznameler üzerinde betimlemeli yöntemle klasik ses ve şekil bilgisi incelemesi yürütülerek ortaya çıkan veriler doğrultusunda söz konusu nüshaların dili hakkındaki tespitlerimiz dikkatlere sunulacaktır.

Araştırma ve tahlil sonucunda ortaya çıkan malzeme; “1. Ortak Özellikler, 2. Ortak Dilin İçinde Çağatay Türkçesi Özellikleri, 3. Ortak Dilin İçinde Kıpçak Türkçesi Özellikleri, 4. Müstakil Kıpçak Türkçesi Özellikleri” biçiminde dört ana başlık altında toplanmaktadır.

1. Ortak Özellikler

Türk dili, Harezmi döneminden sonra bir taraftan Orta Asya'nın “ortak dil”i (lingua franca) hâline gelirken bir taraftan da farklı kollara (Çağatay, Kıpçak) ait özellikler, eserlerde kendini göstermeye başlamıştır. Aşağıda, Orta Asya coğrafyasındaki eserlerde ve söz konusu Cengizname metinlerinde görülen ortak özellikler sıralanmaktadır:

1.1. b-/m-

Ön seste *b-/m-* tercihi veya *b->m-* değişiminin tarihi, Köktürk metinlerine kadar gider. Konunun en meşhur örneği *ben/men* birinci teklik şahıs zamiridir. Köl Tigin ile Bilge Kağan kitabelerinde bu zamirin *men*, Tonyukuk'ta ise *ben* şeklinde olduğu ve Uygur metinlerinde *m-*'li olduğu bilinmektedir. DLT'de ise başta Kıpçaklar olmak üzere bazı boyların *b-*'yi *m-*'ye çevirdiği kaydedilmektedir (Karahan, 2013: 141-142). İlk hece sonunda veya ikinci hece başında /*n~ŋ*/ ünsüzü bulduran kelimelerde ve zamirlerde görülen *b->m-* değişimi Kıpçak (Güner, 2013: 86-87) ve Çağatay (Eckmann, 1988: 23) metinlerinde bir taraftan devam ederken bir taraftan da *b-*'li örnekler korunmaktadır.

Cengizname metinlerinde *m*-'li örnekler ağırlıkta olmakla beraber, seyrek olarak *b*-'li örnekler de görülmektedir:

maņa A.08/16, A.011/5, *mên* A.010/2, A.012/1, *mêni* A.09/16, *mêniņ* Ö.38a/3, A.012/12, L.9b/6, *minip* A.015/5, *minüp* L.20a/7, *miņ* A.015/1, *munda* A.017/3, L.23a/4, *mundağ* Ö.52a/22, A.07/11, *munday* L.51a/5, *muni* A.07/13, L.8a/2.

baņa A.06/9, L.34b/3, *bendin* A.025/6, A.032/3, *beni* L.34b/4, *benim* A.020/6, *bunda* A.028/12.

Bu değişme, günümüzde Kıpçak, Karluk, Sibir grubu lehçelerinde ve Oğuz grubundan Türkmen Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde çeşitli seviyelerde görülmektedir. Yukarıda verilen *b*-'li örneklerin Türkiye Türkçesiyle uyumlu olması, ayrıca dikkat çekicidir. Sonuçta Cengizname metinleri, *b*-/*m*- açısından bütün bir ses bilgisi tarihini ve Türk dili coğrafyasını bünyesinde barındırmaktadır.

1.2. *G > v* değişmesi

İç seste ve son sesteki *ğ/g > v* değişmesi, tarihî lehçeler (Karahanlı, Harezm) ile devamında Kıpçak ve Çağatay metinlerinde görülmektedir. Bu değişmenin yanında *ğ/g* ünsüzünün az sayıda örnekte korunması da yine Harezm dönemi özelliğinin (Eckmann, 1988: 28-29) devam etmesiyle açıklanabilir. Örnekler aşağıdadır:

avnap L.28b/6, *avnar* A.012/3, *ayuv* L.35a/7, A.026/13, *buvaz* L.13b/3, A.021/8, *irav* L.68b/5, *karavçısı* A.08/10, *kovdılar* L.66b/6, A.047/6, *kovup* L.66a/2, A.046/13, *ruv* (<*uruğ*) L.45a/8, *ruvdan* L.44b/8, *tav* L.9b/3, A.026/9, *tavda* A.026/9, *tavniņ* L.37b/5, A.028/5 (krş. *tagına* L.20a/8, *tagda* L.35a/2, *tagığa* L.40a/8), *uruv* L.44b/3.

Bu çerçevede, Türk dilinin tasnifindeki ses bilgisi ölçütlerinden /*AGU*/ > /*Av*/ değişmesi örneklerine de rastlanmaktadır:

buzav L.64b/5, A.045/16, *cav* A.018/1, L.24a/8 (<*yağı*), *cavdan* L.24a/5, *cavdın* A.017/17, *tavuk* L.28b/5; *üçev* L.32b/1, *üçevdin* L.32a/4, *üçevisiniņ* L.34a/2, A.025/14, *üçeviniñdin* A.024/1, *üçevi* A.029/16, *üçevisi* A.029/9 (krş. *üçegüsi* L.2a1, L.39b/6-7, P.1v/8).

G > v değişmesi, günümüz Kıpçak grubu lehçelerinin karakteristik özelliğidir (Öner, 1998: 14).

1.3. *-k/-ğ-*

Kalın sıradan kelimelerde iki ünlü arasındaki /*k*/ sesi Kıpçak ve Çağatay metinlerinde umumiyetle korunmuştur. Cengiznamelerden örnekler şunlardır:

ayakımını Ö.52b/15, *çıka keldi* A.09/10, *çıkar* A.07/15, *çıkar-mên* A.014/12, *çıkıp* A.08/9, *hân bolmağı* Ö.46a/18, *kışlakı* Ö.51b/2, *kün yaruğı* A.06/13, *pādsāhlıqıdın* Ö.51a/18, *tağı* L.1b/4, P.1v/4, A.017/14, Ö.36a/14, *taqtır* A.05/11, *yıqın* A.05/15, A.08/7.

Öte yandan, gerek tarihî Kıpçak metinlerinde (Güner, 2013: 96) gerekse Çağatay metinlerinde (Eckmann, 1988: 27) az sayıda kelimenin iç ve son sesinde /ğ/ sesine değişme görülür. Cengizname metinlerinde de buna uygun örnekler yer almaktadır:

andağ A.09/7, Ö.36a/4, *aşuqmalığımnıñ* A.011/12, *bağıp* A.016/14, *çığıp* A.06/2, *kursağıma* A.07/5, *kursağımda* A.09/18, *mundağ* A.07/11, *olmağçun* A.049/17, *rüşenlığı* A.06/7, *toğız* A.013/14.

1.4. +mIz eki

Bazı fiil çekimlerinin birinci çokluk şahsında *biz* zamiri yanında +mIz şekli, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1997: 147, 153, 159; Hacıeminoğlu, 2003: 183, 189). Seyrek olarak tarihî Kıpçak metinlerinde (Güner, 2013: 218-219) ve çok nadir olarak Çağatay metinlerinde (Eckmann, 1988: 117; Argunşah, 2013: 161-162) görülmektedir. Cengizname nüshalarındaki örnekler aşağıdadır:

Geniş zaman çekiminde (geniş, şimdiki ve gelecek zaman göreviyle): *alurmız* A.024/13, P. (krş. *alur-biz* L.32b/9), *bêrmesmiz* 016/1, *istemezimiz* L.39b/2 (*istememiz* P), *kıyurtumuz* A.017/2, L.23a/3, *nê ayturmız* A.07/1, L.6b/7, *ne kılurmız* A.07/12, *öltürürmiz* A.024/11, *ölüşürmiz* P., *tınmazımız* A.023/15, P. (krş. *tınmasbız* L.31b/8).

Şimdiki zaman çekiminde (şimdiki, geniş, gelecek zaman ve istek göreviyle): *alup baramız* A.016/3 P. (krş. *alıp barabız* L.21b/5), *bêrmeyimiz* A.024/3 (krş. *bêrmesbiz* L.32a/6), *biz kıyutamız* A.017/5, *kelemiz* A.015/11, P. (krş. *kelebüz* L.20b/9), *öltüremiz* A.023/18, P. (krş. *öltürebiz* L.32a/2, *ölebiz* L.32b/1).

Aynı ek, bildirme (ek-fiilin / i- fiilinin ihbar) çekiminin birinci çokluk şahsında kullanılmıştır:

açımız A.015/15, L.21a/2, *bêlgüdayımız* A.015/13, *kıluñuzumuz* L.45a/8-9.

Zamir kökenli bu ek günümüz Kıpçak kolunda devam etmektedir (*ekenimiz*, *sorarmız*, *tökpeğimiz* Kzk.; *urmakçımız* Krg.; *aşpaktamız*, *okuvşımız* Krkl.; *baramız*, *erüvmiz* Nog.; *kaydamız*, *körmektimiz* KrTat.). Zamirin “mız” şekli, Karluk grubunda da yaşamaktadır (*tilegenimiz*, *tilermiz*, *tileyecekmiz* Özb.; *körmektimiz*, *kütmekçimiz*, *okuvatimiz*, *yazmayımız* YUyg.). Bu şekil, Oğuz kolundan Türkmen Türkçesinde ek-fiil çekimde yaşamaktadır (*okuvçı ekenimiz*, *okuvçımızımız*).

1.5. *p- >f-* değişmesi

Ön seste *p->f-* değişmesine tarihî Kıpçak metinlerinde birkaç alıntı kelime (Güner, 2013: 91) rastlanır. Cengizname metinlerinde bu değişimin örnekleri sadece *Ötemiş Hacı*'da görülmektedir:

feriṣān Ö.43b/12, Ö.56a/7 (<Far. *perīṣān*), *ferverde bolup érdim* Ö.36b/6 (<Far. *perverde*), *fèydā boldı* Ö.42b/15, *fèydā kılp* Ö.41b/3 (<Far. *peydā*), *fīrlık* Ö.45b/15 (<Far. *pīr*), *fıyāde* Ö.41b/18 (<Far. *piyāde*).

Çağatay metinlerinde belli sayıdaki Türkçe kelime (Eckmann, 1988: 24) görülüp bu lehçenin ayırıcı özellikleri arasında sayılan (Argunşah, 2013: 94) iç seste *-p->f-* değişmesinin örneğine bir yerde rastlandı:

cifek (<*yipek*) A.025/15.

Günümüzde böylesi bir değişme, kelime içinde ve seyrek olarak Kıpçak kolundaki birkaç lehçede görülür: *tıfrak*, *yafrak* Tat.; *cifek* Bşk.; *kıftu*, *köfür*, *zafrak* Krç-Mlk.

1.6. *t-/d-*

Ön seste *t-/d-* açısından Kıpçak ve Çağatay lehçelerinin *t-* yanında olduğu bilinmektedir. Cengizname metinleri bu konuda orta çağların müşterek edebî yazı diliyle uyumludur.

Kalın sıradan örnekler: *tağ* A.015/5, *taķı* L.1b/4, P.1v/2, A.017/14, *tamğa* A.011/7, *tañlası* A.08/17, *tara-* A.011/7, *toğız* A.013/14, *tuğ-* A.011/9, *tuş bol-* A.011/2, A.014/8, *tut-* A.015/6. İnci sıradan örnekler: *tê-* P.2r/3, A.06/11, *ték* A.010/6, *tey-* A.09/5, *tile-* A.09/15, *tirik* A.016/1, *töre* A.013/1, *tört* A.03/4, L.1b/2, P.1v/2, *tün* A.09/1, *tüş* A.09/1.

Öte yandan, hem Kıpçak hem de Çağatay metinlerinde rastlanan belli birkaç kelimedeki *t->d-* değişmesi (Güner, 2013: 91-92), Cengizname metinlerinde de vardır:

daķı A.012/17, *doğız* A.012/4; *dê-* A.05/5, *dèñiz* A.04/5.

Ön sesteki */t-/* sesinin kimi örneklerde korunması ve kimi örneklerde *t->d-* değişimine uğraması sebebiyle ortaya çıkan çeşitlilik, günümüz Kıpçak lehçelerine de yansımıştır (Öner, 1998: 16).

1.7. Yönelme hâli eki

Kıpçak ve Çağatay metinlerinde yönelme hâli eki genellikle +GA, +KA şeklindedir. Zamirlerden, iyelik eklerinden ve -mAK isim-fiil ekinden sonra +A şeklinde kullanılabilir. Üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra zamir n'si ile birleşerek /*ŋa*/ telaffuzuna dönüştüğü de görülebilir (Güner, 2013: 190-191; Eckmann, 1988: 59-60).

Kalın sıradan kelimelerde: *ağaça* A.05/10, *ayğa* A.05/8, *balaga* A.010/3, *balçıkka* A.012/4, *bularğa* A.017/11, *butka* L.29a/1-2, *ma'būdğa* Ö.36a/2, *yaşğa* Ö.38a/3, *yurtka* L.15b/8, A.07/13, *yurutğa* Ö.38a/3, *ziyādelik kılmakğa* Ö.36a/10. Ek uyumsuzluğu örnekleri: *atlarınge* Ö.37b/11, *kal'age* Ö.41a/1.

İnce sıradan kelimelerde: *bizge* Ö.39a/1, A.015/15, *çeçekke* A.012/3, *erge* A.011/2, *künge* A.05/8, *neseblügge* L.8b/7, *sizge* A.014/3, *üyge* A.06/14, *yerge* A.05/11. Ek uyumsuzluğu örnekleri: *vilāyetingä* Ö.37b/12, *vilāyetleringä* Ö.39b/3.

İyelik eklerinden sonra +GA, +KA şekliyle: *atamğa* A.07/5, *salṭanatımğa* Ö.37a/5; *hānlıkınga* Ö.38a/7; *dēnizige* A.07/17, *hālıkınga* Ö.39a/15, *ikisige* Ö.39a/16-17, *ornuğa* Ö.38a/2, *suviğa* L.36b/9, *üstüğe* (<üstü+n+ge) Ö.41a/3, *yādığa* Ö.39a/16; *cēngemizge* A.016/8, *kızımızğa* L.7b/9; *boyunıngızğa* A.010/6.

İyelik eklerinden sonra +A şekliyle: *kırsağıma* A.07/5; *atasına* A.08/8, *hātunına* A.07/10, *kızına* L.26b/3, A.07/9, *oğlına* L.26b/2, *vilāyetine* A.050/14; *bēglerine* L.26b/2, *uluqlarına* A.017/15.

+mAK isim-fiil ekinden sonra: *kalmağka* A.012/15, *tutmağka* A.014/6; *buvaz bolmağa* L.28b/3, *körmege* A.07/8, *salmağa* L.28b/6, *yıymağa* L.28b/5.

Bir örnekte Oğuz Türkçesindeki gibi +y+e şeklinde: *lisān-ı Türküye* (<Türküye) 'Türk diline' A.049/17.

Özetle, Cengiznameler, yönelme hâli eki konusunda Kıpçak ve Çağatay metinlerinin özelliklerini taşımaktadır.

2. Ortak Dilin İçinde Çağatay Türkçesi Özellikleri

Cengiznamelerde, ortak dilin özelliklerini yaşatmakla birlikte, Orta Asya'nın müşterek edebî dili olması sebebiyle Çağatay Türkçesinin karakteristik özellikleri arasında sayılan ses ve şekil bilgisi özellikleri de görülmektedir. Bu özelliklerin bazıları aşağıdadır:

2.1. Ek uyumsuzluğu

Türk dilinin pek çok sahasında çeşitli seviyelerde görülen ek uyumsuzluğu (kalınlık-incecik uyumu), klasik Çağatay Türkçesinin karakteristik özellikleri arasında sayılmaktadır (Eraslan, 1970: 113-124; Eckmann, 1988: 12-14). Cengiznamelerdeki örnekler şunlardır:

İnce ünlü bulunduran heceden sonra kalın sıradan ek örnekleri: *Çingizğa* L.31a/8-9, *Kıpçak vilāyetingä* Ö.37b/12, *vilāyetleringä* Ö.39b/3, *ziyādelik* Ö.36a/9-10. Kalın ünlü bulunduran heceden sonra ince sıradan ek örnekleri: *atlarınge* Ö.37b/11, *aytgen* A.012/13, L.60b/6, *aytgendin soñ* L.26a/4, *aytılgen* L.61b/4, *aytmek* A.012/9, *kal'age* Ö.41a/1, *meşgüllik* A.046/7.

Tarihî Kıpçak metinlerinde ek uyumsuzluğu, bazı eklerde ve az sayıdaki kelimedede tespit edilmektedir (Güner, 2013: 79-80). Kıpçak koluna bağlı günümüz lehçelerinde böyle bir uyumsuzluk yoktur. Günümüzde, Karluk koluna bağlı Özbek Türkçesinde ve Yeni Uygur Türkçesinde ek uyumsuzluğu devam etmektedir.

2.2. +IIG, +IİK sıfat eki

Müşterek Orta Asya lehçelerinde isimden sıfat türetmek için +IIG, +IUG, +II, +IU ekleri kullanılır. Çağatay kolunda +IIG, +IİK şekli devam ettirilmiştir. Doğu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden sayılan bu şekil, incelenen Cengizname elyazmaları arasında ağırlıklı olarak Ötemiş Hacı'da tespit edilmiştir. Ekin sıfat göreviyle kullanımı, öteki Cengizname elyazmalarında çok seyrekdir:

atlıg Ö.45b/2, *başlıg* Ö.56b/17, *bêşlig* Ö.58b/4, *bitiklig* Ö.36b/10, *cānlıq* A.09/5, *cānlıknıñ* L.52b/4, *da'vīlig* Ö.56a/1, *emgeklig* Ö.55a/16, *tanalıg* Ö.58b/5, *türliq* Ö.36b/9, Ö.45b/16, *ümīdliq* Ö.58a/17.

2.3. +dIn çıkma hâli eki

Karahanlı ve Harezmi lehçelerinde çıkma hâli eki, +dIn ve +dAn şekillerinde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesi, bu ortak kullanımdaki +dIn şeklini devam ettirmiştir. Ötemiş Hacı ile Petersburg elyazmalarında sadece +dIn kullanılırken öteki elyazmalarında her iki şekil de görülmektedir. +dIn örnekleri aşağıdadır:

'ademdin Ö.36a/3, *aḥvālidin* Ö.36b/13, *bir anadın tuğgan* Ö.38a/14, *közlerindin* Ö.39a/16, *maḥlūḳātđın* Ö.36a/3-4, *oğlanlarındın* Ö.36a/6-7, *ta'ām yeñilgendin soñ* Ö.39a/5, *yoğdın* Ö.36a/3... Petersburg nüshasının ilk sayfasındaki örnekler: *eşekdin*, *küçükdin*, *maçdın* P.1v/9-10.

2.4. Zamir n'sinin kullanılmayışı

Klasik Çağatay metinlerinde zamir n'si kullanılmaz. Cengiznamelerde n'li kelimelerin yanında bu ünsüzün yer almadığı örnekler, Çağatay Türkçesi özelliğidir. Metinlerdeki örneklerin bazıları şunlardır:

bularnıñ Ö.36b/10, *deryāsıdağı* Ö. 39b/1, *ḥizmetleride* Ö.36b/1, *neslidin* L.17a/5, A.013/4, *nürüdin* A.010/13, *oğlanlarındın* Ö.36b/7, *yanıda* A.08/9, *yolıda* Ö.36a/15.

Zamir n'sinin kullanıldığı pek çok örnek vardır:

atasına A.08/8 L.9a/1, *boynundağı* Ö.39b/2, *dağındın* L.8b/4, *dāyelerindin* A.05/14, *ḥānlıqınğa* Ö.39a/15, *ḥātunına* A.07/10, *içinde* A.05/5, *kaşında* Ö.37b/8, *kaşındağı* A.05/14, *kēlerinde* A.08/7, *kızına* A.07/9 L.7b/2, *kolında* A.05/1, *kolunda* L.4a/6, *közlerindin* Ö.39a/16, *mañlayında* L.9a/6-

7, *nüründin* A.010/1, *oğlanlarındin* Ö.36a/6-7, *tağındin* A.08/4, *vağtında* L.9b/8, *vilāyetinde* Ö.37b/7, *vilāyetine* A.050/14, *vilāyetinğa* Ö.37b/10, *viylāyetlerinğa* Ö.39b/3, *yurtına* A.011/12.

2.5. -Allı emir eki

Emir çekiminin birinci çokluk şahsında kullanılan -Allı eki, Çağatay metinlerine özgüdür. Sadece Londra nüshasında seyrek olarak görülen bu ekin örnekleri şunlardır:

söyleyeliñ L.4b/1, *yibereliñ* L.8a/8, *çekeliñ* L.30a/7.

3. Ortak Dilin İçinde Kıpçak Türkçesi Özellikleri

14. yüzyıla gelindiğinde Türk dilinin doğu kolunun bir taraftan ortak dile ait ses ve şekil özelliklerini yaşattığı, diğer taraftan da Harezmi-Kıpçak Türkçesi yönünde geliştiği gözlemlenmektedir. Kıpçak Türkçesinin ortak Türk dili içinde farklı bir kol hâlinde gelişmesini sağlayan ses ve şekil özelliklerinin bazıları, Cengiznamelerde kendini göstermektedir. Elyazmalarındaki bu özellikler aşağıda sıralanmaktadır:

3.1. +GI aitlik eki

Aitlik eki, +KI yanında +GI şekliyle Harezmi döneminden itibaren Orta Asya eserlerinde görülen ortak ektir. Ekin devamlı surette yumuşak (sedalı) ünsüzle telaffuzları (+GI) ise Kıpçak metinlerine özgüdür (Güner, 2013: 188-189).

Ötemiş Hacı, aitlik ekinin her iki telaffuzunu da bünyesinde bulundurmaktadır:

boynundağı 39b/2, *burunğı* Ö.38a/6, *yakındağı* Ö.56b/6, *yırağdağı* Ö.56b/5; *deryāsıdağı* Ö.39b/1, *taşğarığı* Ö.51b/16.

Londra ve Almatı nüshalarında aitlik eki, tıpkı tarihî Kıpçak metinlerinde olduğu gibi /ğ/ sesiyledir:

burunğı A.012/2, L.15a/9, *burunğılar* A.012/2, *kalmağdağı* A.014/15, L.19b/6, *kaşındağı* A.05/14, *kurşağımdağı* L.11b/7, *kurşağındağı* A.010/12, A.011/9, L.13a/2, *kurşağdağı* L.12a/10,

Günümüz Kıpçak grubu lehçelerinde her ikili şekle uygun kullanışlar (*bizdiki*, *jazğı*, *qazirgi*, *qısqı*) görülmektedir (Öner, 1998: 42-44; Koç-Doğan, 2004: 202).

3.2. +II/+IU sıfat eki

İsimden sıfat türeten +IIG,+IUG, +II,+IU ekleri, Harezmi ve Kıpçak metinlerinde kullanılan ortak eklerdir. Londra ve Almatı nüshaları bu ekleri devam ettirdiği için Kıpçak metinleriyle uyumludur:

faydalıg L.31a/7, *heybetlüg* L.63a/4, *naşıblügge* L.8b/7; *altunlı* L.34a/1, *bu şıfatlı* L.51a/4, *kaygılı* A.011/16, A.012/1, *körkli sunlı* L.41b/1, *mühürlü* L.43a/9, L.43b/2, *orazlı* A.011/2, *şadaqlı* L.56b/2, L.66a/5, *sebebli* L.7b/3; *bilgülü* L.55a/4, *körüklü* L.51a/5, *türlü* L.44a/8.

3.3. +dAn çıkma hâli eki

Çıkma hâli için Karahanlı ve Harezmi edebî yazı dillerinde +DIn yanında, Uygur Türkçesinin “n ağzı” metinlerinde görülen +DAn eki de kullanılmıştır. Ekin +DIn şekli Çağatay metinlerinin ayırıcı özelliği olurken Kıpçak metinlerinde +DAn eki devam ettirilmişdir. Öte yandan, Kıpçak metinlerinde seyrek olarak ekin +DIn şekli de kullanılmıştır (Argunşah-Sağol Yüksekaya, 2012: 334; Güner, 2013: 192-193).

Londra nüshasında çokça görülen +DAn şekli, tarihî Kıpçak Türkçesi özelliğidir:

küçükden eşekden L.2a/3, *sarāydan* L.5b/5, *küнімden* L.7a/5, *Tur dağından* L.8b/4, *alısdan* L.9a/8, *ādemden* L.11b/9, *nūrdan kıyaşdan* L.12a/1... Öte yandan bu nüshada birkaç kez +DIn şekli de geçmektedir: *başındın* L.4a/8, *babalardın* L.4a/9, *pādişāhdın* L.4b/6, *andın şoñ* L.6a/5, *bir kün bolğandın şoñ* L.6b/8-9.

Ekin “elif” harfi kullanılarak +dAn şeklindeki yazılışına Almatı nüshasının iki sayfasında rastlanmaktadır:

küçükden A.03/9, *eşekden* A.03/9, *maçıdan* A.03/10, *bundan* A.028/9, *kabağından* A.028/9. Bu nüshada ayrıca, “elif” harfinin yazılmadığı birkaç örnek de vardır: *bu yerden* A.06/1, *kaydan* A.07/6.

Almatı nüshasında ekin Çağatay Türkçesindeki gibi “ye” harfiyle yazılışına daha çok yer verilmiştir: *pādişāhdın* A.05/7, *dāyelerindin* A.05/14, *andın* A.06/7, *kēlgendin şoñ* A.07/3, *bulardın turur* A.09/8, *andın şoñ* A.09/9, *nūrındın* A.010/1, *nūrındın* A.010/13, *dūnyādın* A.012/10...

Çıkma hâli ekinin +DIn şekli günümüz lehçelerinden sadece Yeni Uygurcada devam etmektedir. Öteki lehçelerin tamamında düzenli bazı ses uyumlarıyla +DAn şekli kullanılmaktadır.

3.4. +Im, +Um ilgi hâli eki

Tarihî Kıpçak metinlerinde birinci şahıs zamirlerinden sonra ilgi hâli ekinin genellikle +Im, +Um şekli kullanılmaktadır (Güner, 2013: 189-190). Harezmi ile Kıpçak metinlerinde kullanılan ekin bu şekli, Cengiznamelerde yaygın olarak geçmektedir:

mēnim A.021/4, A.028/13, L.44a/4, *benim* A.017/8, A.020/6, A.025/6, A.032/3.

Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Çağatay metinlerinde birinci teklik şahıs zamirinde kullanılan *+iñ* şekli, Cengizname elyazmalarında yalnızca birkaç kez görülmüştür:

mëniñ Ö.38a/3, A.011/6, L.9b/6.

3.5. -mAs/-mAz eki

Geniş zaman çekiminde olumsuzluk bildiren bu ek; Karahanlı, Harezm ve Kıpçak metinlerinde her iki şekliyle kullanılmıştır (Güner 2013: 259). Çağatay kolunda ise ekin sadece -*mAs* şekli işletilmiştir. Çağatay metinlerinde çok seyrek olarak görülen -*mAz* şekli, Oğuz Türkçesi özelliğidir (Argunşah, 2013: 163). Cengizname metinleri, ekin iki şeklini de taşıdığı için bu hususta Kıpçak kolunda yer almaktadır.

+*mAs* örnekleri: *ādemdin ėrmes* A.010/1, *bĕrmesmiz* A.016/14, *bilmes boldılar* A.017/10, *çıdamas-sĕn* Ö.38a/8, *ķaldurmas-mĕn* L.12b/6, *ķız bolmas ėrdiñ* A.010/14, *mezķūr ėrmes ėrdi* Ö.36b/11-12, *sĕnmes tūkenmes* A.08/3, *tañlamaslar* A.017/11, *yaķşı ėrmesler* A.014/6, *yiberib bolmas* A.07/14...

+*mAz* örnekleri: *baķmaz-mĕn* A.010/3, *bilmezler* A.012/5, *dermān bolmaz ėrmiş* A.014/1, *dermān bolmaz ėrmiş* A.014/1, *inanmaz-sĕn* A.010/16, *ķarşu bolmaz-mĕn* A.010/8, *ķutulmaz* A.013/18, *lāyik ėrmezler* A.012/7, *toymazlar* A.012/6...

3.6. -GUL, -AyIK emir ekleri

Emir çekimi, Türk dilinde, dolayısıyla tarihî Kıpçak ve Çağatay metinlerinde hemen hemen aynıdır. Kıpçak metinleri, ikinci teklik şahıs ile birinci çokluk şahısta farklılık göstermektedir.

İkinci teklik şahıstaki -*GIL* pekiştirme ekinin (*körgezgil* A.06/9,12) yuvarlak ünlüyle -*GUL* şekli, Kıpçak Türkçesinin özelliğidir:

körgezgül L.6a/7, L.6b/1.

Birinci çokluk şahısta Kıpçak ve Çağatay metinlerinde ortak olan -*AIIK* ekine karşılık -*AyIK* şekli, Kıpçak Türkçesinin özelliğidir:

ölmeyelik A.016/6, *ölmeyelik* L.21b/9, *öltürelilik* A.016/5, *söyleyelik* L.4a/8, A.05/4.

avlayuk A.031/7, *öltüreyik* L.31b/7, *yoķ kılayık* L.31b/7.

Özetle, Cengizname metinleri emir çekiminin iki şahsında Kıpçak koluyla, öteki şahıslarda Çağatay koluyla uyumludur. Öne çıkan -*AIIk* ve -*AyIK* ekleri, günümüz Kıpçak lehçelerinde devam etmektedir (*köreyik* Kzk., *açalık* Krg., *başlyk* Tat., *başlyk* Krkl., *yazayık* Nog., *bekleyik* KrTat., *aytayık* Krç-Mlk., *göreyik* Kmk.).

4. Müstakil Kıpçak Türkçesi Özellikleri

Cengiznameler, ortak dilin Çağatay koluna ait olmayan ve yukarıdaki maddeler içine girmeyen kategorilerde birtakım özellikleri de sergilemektedir. Yalnızca tarihî Kıpçak Türkçesinde görülen bu özelliklerden bazıları aşağıdadır:

4.1. c/ç>ş değişmesi

Tarihî Kıpçak metinlerinde görülen ç->ş- değişiminin imla veya ses bilgisi meselesi olduğu yönünde tartışma vardır (Argunşah-Sağol Yüksekaya, 2012: 314-316; Güner, 2013: 87-88). Çağatay metinlerinde sadece /t/ öncesindeki /ç/ sesinin bazen ş-'ye değiştiği belirtilmiştir (Eckmann, 1988: 26). Bu değişimin; eskiye doğru Harezmi metinlerinde (Hacıeminoğlu, 1997: 37; Argunşah- Sağol Yüksekaya, 2012: 56) ve Karahanlı metinlerinde (Hacıeminoğlu, 2003: 6; Karahan, 2013: 137-138) varlığı bilinmektedir.

Günümüzde Kıpçak Türkçesi kolundaki Kazakça (Öner, 1998: 15), Karakalpakça (Uygur, 2007: 551) ve Nogaycanın (Ergönerç Akbaba, 2007: 628) karakteristik özellikleri arasında yer alan söz konusu değişme; Cengizname'de Farsçadan alıntı bir kelime *c>ş* şeklinde tek örnekte görülmektedir:

şayıñız L.47a/3 (krş. *cāyınızğa* A.034/1).

4.2. f > p değişmesi

Tarihî metinlerde örneğine rastlanılmayan bu değişme, Cengizname metinlerinden Almatı ve Londra nüshalarındaki Arapça kökenli bir kelime *görülme*dir:

alapa (< Ar. 'ulūfe) A.047/9, A.048/3, L.66b/1, L.67a/3.

Bu değişme, günümüz Kıpçak grubundaki Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça ve Nogaycada, Karluk grubundan Yeni Uygurcada ve Oğuz grubundan Türkmen Türkçesinde düzenli olarak devam etmektedir.

4.3. -G > -y değişmesi

Tarihî Kıpçak metinlerinde kök ve gövde sonunda seyrek olarak görülen -ğ/-g>-y değişmesi (Güner, 2013: 100), Cengizname'nin Londra, Petersburg ve Almatı nüshalarında birkaç kelime *karışık* düzende yer almaktadır:

cıyılıp L.27b/8 (<yığ-), *cıyıp* L.26b/9 (<yığ-), *munday* A.036/17 (<mundag), *teyer* A.09/5 (<têg-), *yıyılıp* L.32a/1 (<yığ-), *yıymağa* L.28b/5 (<yığ-). Bir örnekte, gövde sonundaki /ğ/ ünsüzü /y/ sesine değiştiğinden sonra düşmüştür: *yıp* (<yıgıp) L.18a/5. Bunlara karşılık *yığ-* fiili Almatı nüshasında daima /-ğ/ ünsüzüyle: *yıgılıp* A.020/2, A.021/1, *yıgıp* A.013/16.

Bey/beg kelimesi genellikle unvan olarak kullanıldığında *bey* (~ *biy*), cins ismi olarak kullanıldığında *beg* şeklindedir:

bey (~*biy*) L.39b/4, A.043/1, *beyler* L.39b/7, *beylerin* L.61a/6; *beg* A.029/3, *begler* L.47a/1, *beglerge* L.40a/4, A.029/13, *begleri* L.48b/1, *beglerim* L.45b/2, *beglerin* L.18a/5, *beglerini* A.043/12, *beglerini* A.043/17, *beglikni* L.43b/4.

Son sesteki bu değişme günümüz Kıpçak grubu lehçelerinde (*jiy*- Kzk., *cıy*- Krg.; *iy*- Kzk., Krg., Tat.; *üy*- Kzk., Krg.) görülmektedir (Öner, 1998: 14).

4.4. *y*- > *c*- değişmesi

Ön sesteki *y*->*j*-~*c*-~*ç*- değişmesine *Divânu Lugâti't-Türk*'te işaret edilmektedir. Kaşgarlı Mahmut, Kıpçakların ve Oğuzların(?) /y-/ sesini “cim” ile söylediklerini belirtmekte ve *cincü* (DLT: 26/5), *coğdu* (DLT: 26/6), *cetti* (DLT: 422/11), *cundum* (DLT: 422/13) örneklerini vermektedir (Karahan, 2013: 130-133). Cengizname metinlerinde hem *y*-'li hem de *c*-'li örnekler yer almaktadır:

Ön seste *c*-'li örnekler: *cav* A.018/1, L.24a/8 (<*yağ*), *cavdan* L.24a/5, *cavdın* A.017/17, *cengemiz* L.21b/3, *cenge* A.014/17, L.19b/9, *ceren* A.018/9, L.25a/2 (krş. *yeren* P.), *cıyıp* L.26b/9, *cifek* A.025/15 (<*yipek*), *culkup* L.37b/8 (krş. *yulkup* P.), *cüni* A.026/11 (<*yün*), *cüni* L.35a/4, *çıyılıp* L.27b/8, P (krş. *yıyılışıp* P), *çuluşup* L.29a/7 (krş. *yığlaşıp* P.).

Ön seste *y*-'li örnekler:

kün yaruğu A.06/13, *yapraq* A.05/11, *yasatdırdılar* A.08/1, *yér* A.05/11, *yığlaşdılar* A.07/1, *yıymağa* L.28b/5, *yiberübdür* A.06/13, *yurtқа* A.07/13.

Cengizname'nin Londra ve Almatı nüshaları, DLT ile günümüz lehçeleri arasında bağ kurmaktadır. *y*->*c*-~*j*- değişmesi günümüz lehçelerinden Kazak Türkçesinde (*j*- ile), Kırgız Türkçesi ve Tatar Türkçesinde (*c*- ile) düzenli olarak yaşamaktadır. Ayrıca, Kıpçak kolundan Karaçay-Malkar, Kumuk; Sibir kolundan Hakas, Tuva; Karluk kolundan Özbek ve Yeni Uygur lehçelerinde de değişik oranlarda aynı değişme görülmektedir.

4.5. *ξ* > *ğ* değişmesi

Arapça kökenli kelimelerdeki “ ξ ” harfi tarihî Kıpçak metinlerinde /ğ/ sesiyle karşılanmaktadır. Cengizname'nin Almatı ve Londra nüshalarında bu sesin birkaç yerde “ ξ ” harfiyle yazıldığı tespit edilmiştir:

dügāsı L.2a/2 (<Ar. du'ā), *ğarab* L.2a/5 (<Ar. 'arab), *kenğān* A.03/5, A.03/11 (<Ar. ken'ān), *mağlūm* L.63a/2 (<Ar. ma'lūm).

ξ>ğ değişmesi günümüzde Kıpçak grubundaki Kazak, Kırgız, Tatar ve Başkurt lehçelerinde ileri seviyelerde, seyrek olarak da Türkmen Türkçesinde iç seste görülmektedir.

Sonuç

İncelenen Ötemiş Hacı ile Cengizname'nin Londra, Petersburg ve Almatı nüshaları üzerindeki araştırma, tahlil ve tasnifin dökümü şöyledir:

Köktürk-Karahanlı-Harezm çizgisinden gelip Kıpçak ve Çağatay kollarında "ortak" olarak kullanılmaya devam eden yedi özellik şunlardır: *b-/m-*; *G>v*; *-k/-ğ-*; *+mIz*; *p->f-*; *t-/d-*; *+GA/A*.

Ortak dile ait özellikler yanı sıra Çağatay Türkçesi yönünde değişme ve yaygınlaşma gösteren şu beş özellik tespit edilmiştir: *+IIG/+IIK*, *+dIn*, *-Allı* ekleri, *zamir n'sinin kullanılmayışı*, *ek uyumsuzluğu*.

Ortak dile ait şekli korumakla birlikte Kıpçak Türkçesi yönünde değişme ve yaygınlaşma gösteren şu altı özellik tespit edilmiştir: *+GI*; *+II/+IU*; *+dAn*; *+Im/+Um*; *-mAs/-mAz*; *-GUL*, *-AyIK*.

Ortak dilde görülmeyen ve tamamen Kıpçak Türkçesine ait olan şu beş özellik tespit edilmiştir: *c/ç>ş*; *f>p*; *-G>-y*; *y->c-*; *ξ>ğ*.

Cengiznamelerin temsil ettiği dil; "müşterek Orta Asya edebî Türk yazı dili"dir, yani "Türk dili"dir. Nitekim 1924 tarihli Almatı nüshasında eserin dilinin "lisân-ı Türkî" olduğu belirtilmektedir (A.049/17). Ayrıntıya girerek bilimsel terminolojiye uygun söylemek gerekirse incelenen eserlerden Ötemiş Hacı'da Çağatay Türkçesi özellikleri birkaç maddeyle ağır basmakta; Londra, Petersburg ile Almatı nüshalarında ise açık ve tartışılmayacak şekilde Kıpçak Türkçesi özellikleri çok daha fazla görülmektedir.

Kaynaklar

- ARGUNŞAH, M. (2013). *Tarihî Türk Lehçeleri, Çağatay Türkçesi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ARGUNŞAH, M. ve SAĞOL YÜKSEKKAYA, G. (2012). *Karahanlıca-Harezmce-Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- DLT: *Kâşgarlı Mahmut: Dîvânu Lugâti't-Türk*. Tıpkıbasım, Ankara 1990, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ECKMANN, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İÜEF Yayınları.
- ERASLAN, K. (1970). Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair. *TDED*, XVIII: 113-124.
- ERCİLASUN, A. B. (2014). Dilimizin Adı. *Makaleler 1, 2*. Baskı, s. 15-38. Ankara: Akçağ Yayınları.

- ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2007). Nogay Türkçesi, *Türk Lehçeleri Grameri*. s. 623-678. Ankara: Akçağ Yayınları.
- GÜNER, G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İÜEF Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları.
- KARAHAN, A. (2013). *Dīvānu Luğati't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- KEMALOĞLU, İ. (2009). *Ötemiş Hacı, Çengiz-Nâme*. Ankara: TTK Yayınları.
- KOÇ, K. ve DOĞAN, O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*. Ankara: Gazi Yayınları.
- ÖNER, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- ŞAFİĞİ, M. (ve başkaları 2015). *Kazak Jazbalarındağı Handar Şeciresi*. Almaty: Ğılım Ordası Yayınları.
- ŞİŞMAN, B. (2009). *Cengiznâme, Hazā Kışsa-i Çingiz Hân*. Samsun: Etüt Yayınları.
- UYGUR, C. V. (2007). Karakalpak Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri*. s. 543-622. Ankara: Akçağ Yayınları.
- VURAL, H. ve TOPARLI, R. (2013). *Kıpçak Türkçesi*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- YÜCEL, B. (2001). Doğu Türkçesinin Gelişme Dönemleri. *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 1: 35-66. Sivas: Dilek Matbaası.